

FUAT SEZGİN'İN BİLİMLER TARİHİ PARADİGMASI: GELECEK BİR GEÇMİŞ OLARAK BİLİMLER TARİHİNİN TAHAYYÜLÜ VE İHSAN FAZLIOĞLU İLE TEFEKKÜRÜ

**FUAT SEZGİN'S PARADIGM ON HISTORY OF SCIENCES:
IMAGINATION OF THE HISTORY OF SCIENCES AS A FUTURE PAST AND
CONTEMPTLATION OF THE HISTORY OF SCIENCES WITH İHSAN FAZLIOĞLU**

MEHMET ULUKÜTÜK*

ABSTRACT

In this article, the meaning of Fuat Sezgin's studies in the field of history of sciences is investigated. The effects of Sezgin's studies on the Muslim imagination are determined and understood. It was found that Sezgin imagined the history of sciences as a future past and in this way aimed at the factual rehabilitation of the defeated and ignored self-understanding of the Islamic world. According to the claim of the article, Sezgin's studies and claims in the field of history of science deserve to be contemplated on his method and motivation. He thinks that one of the best ways of contemplation is possible with İhsan Fazlıoğlu, a historian of science and philosopher from the same country as himself. It is thought that Fazlıoğlu's philosophical investigations into the foundations of the history of science are one of the best ways to contemplate Sezgin's historical scrutiny.

Keywords: History of Sciences, Fuat Sezgin, İhsan Fazlıoğlu, Imagination, Contemplation.

ÖZ

Bu makalede Fuat Sezgin'in bilimler tarihi alanındaki çalışmalarının anlamı araştırılmaya çalışılmaktadır. Sezgin'in söz konusu sahadaki çalışmalarının Müslüman tahayyül üzerindeki etkileri tespit edilerek anlaşılmaya çalışılmaktadır. Sezgin'in gelecek bir geçmiş olarak bilimler tarihini tahayyül ettiği bu yolla da İslam dünyasının yenilmiş ve yok sayılmış ben-idrakinin olgulara dayalı bir rehabilitasyonunu hedeflediği tespit edilmiştir. Makalenin iddiasına göre Sezgin'in bilimler tarihi alanındaki tahkiye çalışmaları ve iddiaları, çalışma yöntemi ve motivasyonu üzerinde tefekkür edilmeyi hak etmektedir. Söz konusu tefekkürün en iyi yollarından birisi olarak kendisiyle aynı ülkeden olan ve kendisi gibi bilimler tarihçisi ve filozof İhsan Fazlıoğlu ile mümkün olacağını düşünmektedir. Fazlıoğlu'nun bilimler tarihinin temelleri ile ilgili felsefi soruşturmalarının Sezgin'in bilimler tarihi tahkiyesinin tefekkürüne giden en iyi yollardan birisi olduğunu düşünmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bilimler Tarihi, Fuat Sezgin, İhsan Fazlıoğlu, Tahayyül, Tefekkür.

Makale Atıf Bilgisi: ULUKÜTÜK Mehmet, (2019). Fuat Sezgin'in Bilimler Tarihi Paradigması: -Gelecek Bir Geçmiş Olarak Bilimler Tarihinin Tahayyülü ve İhsan Fazlıoğlu ile Tefekkürü, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 11-28.

Gönderim Tarihi: 01.08.2019 Kabul Tarihi: 24.09.2019

* Doç. Dr. Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9694-1344>

Giriş

Fuat Sezgin bilimler tarihindeki olağanüstü çabalarıyla bir çığır açtı. Ülkesinde başladığı bilimsel çalışmalara daha sonra Almanya'da devam etmesi ve Almanya'daki çalışmalarının istikrarı, derinliği ve hacmi sayesinde duyulur ve bilinir hale gelmesi, ömrünün sonlarına doğru ülkesinde de fark edilmesiyle sonuçlandı. 2018 yılındaki vefatının ardından ülkesinin Cumhurbaşkanı tarafından 2019 yılı *Fuat Sezgin yılı* olarak ilan edildi. Bu ilanla birlikte çok daha fazla *tanınır* oldu, içinde bulunduğumuz yılda onunla ilgili pek çok program yapıldı, sempozyumlar, kongreler ve paneller yapıldı. Fuat Sezgin önemli bir bilim insanıydı, zira bilim insanlarının hepsi bu *kanaat*teydi, çok çalışkandı, ortaya koyduğu çalışmalar bunun en açık kanıtıydı, *tanınması* ve *duyulması* gerekiyordu, çünkü ülkesinin en üst makamı böyle istiyordu. Bütün bu gelişmeler Fuat Sezgin'i anlamamıza, onun gerçekte ne yaptığını bilmemize, önemini kavramamıza *kâfi* gelebilir mi? Aslında bu türden çabaların anlamı ve önemi kesinlikle küçümsemez. Zira bilim dediğimiz olgu salt özne ile nesne arasında mekanik bir süreç değildir, özünde ve esasında bir kültür, bir tarihsel ve toplumsal arka plan, siyasi şartların uygunluğu ve zamanın ruhu meselesidir. Bütün bu unsurların etkisini ve gücünü kabul etmekle birlikte Fuat Sezgin'in gerçekte kim olduğuna, ne yaptığına, ne yapmak istediğine, nasıl anlaşıldığına, nasıl anlaşılacak istediğine, yapamadıklarına da yakından eğilmek kanaatimce bizleri daha sahih noktalara götürebilir. Zira Sezgin ortaya koyduğu çalışmalarla, bu çalışmalar hakkında zaman zaman verdiği beyanatlarla kendisini genel olarak *bilimler tarihçisi* özel olarak da *İslam bilimler tarihçisi* olduğunu ifade etmektedir. Bilimler tarihçisi ifadesinden anlaşılacağı üzere kendisi özünde tarihle yani geçmişle ilgilenmektedir. Bugüne ve geleceğe odaklanmış *teknolojusun* egemenliği altında yaşamını *homo-economicus* olarak sürdüren, bilime, elde edeceği pragmatik çıkar ilişkilerine göre değer ve anlam veren bir vasatın, bir kültürün, bir dünya görüşünün hakim olduğu zamanımızda, herhangi bir icat yapmamış, patent almamış, sonucunda ekonomik bir getirisi olmayan, kazanmayan, kazandırmayan bir geçmişle uğraşmanın ne anlamı olabilir ki? Hem zamanımızda geçmiş denilen olgu, kazananlardan ziyade kaybedenlerin başvurduğu bir merci haline gelmişken, insanlığı yegâne mutluluğa, müreffeh bir hayata, medeni bir toplum olmaya götürececek evrensel (evrensel olduğu için egemen) olduğu dogmasına bağlıların bulunduğu bir ortamda bilimlerin tarihleri ile uğraşmak ne anlama gelebilir ki?

Gelecek Bir Geçmiş Olarak Bilimler Tarihini Tahayyül Etmek

Fuat Sezgin, İslam felsefe ve bilimler tarihinin bibliyografyasını çıkarmaya yönelik olan *GAS: Geschichte des arabischen Schrifttums* adlı çalışması (Bkz.

Başkan, 2016: 641-642) gelecek bir geçmiş olarak bilimler tarihini tahayyül etmeye yönelik önemli bir adımdır. Sezgin'e göre sekizinci yüzyılda Bağdat'ta Beytülhikme'de (754-775) başlayan çeviri faaliyetleriyle Grek, İran ve Hint kültürlerinden birçok önemli eser Arapça'ya çevrilmiştir. Önce İslam dışındaki kültür ve geleneklerden Arapça'ya çevrilen bu eserleri “*kabul etme*” safhası ardından da “*özümseme ve hazmetme*” safhası başlanmış, sekizinci yüzyılın ikinci yarısı bu süreçle geçerken dokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren bilginin birçok alanında *özgün* çalışmaların ortaya çıkmaya başladığı son safhaya, *yaratıcılık* ya da *özgünlük* safhasına gelinmiştir. Kabul etme ve hazmetme safhalarının İslam dünyasında çevirinin başladığı tarihten itibaren iki yüzyıldan daha kısa bir sürede gerçekleştiğini söyleyen Sezgin aynı sürecin Batı'da beş asır sürdüğünü belirtmektedir. Felsefe, tıp, matematik, coğrafya, astronomi vb. alanlarda Arapça olarak yazılmış birçok İslam eseri on birinci yüzyılda İspanya ve Sicilya üzerinden Latinceye çevrilmiştir. Batılılar bu eserleri kabul etme, özümseme ve hazmetme evrelerinden sonra özgün çalışmaların ortaya çıkması için beş asır beklemişlerdi. Zira Batı'da ancak on altıncı asırdan sonra özgün eserler ve fikirler ortaya çıkmaya başlamıştır. Sezgin, İslam ilim geleneğinde eser vermiş birçok âlim ve bilginin en temel özelliklerinden bahsederken iki hususa vurgu yapmaktadır: Emanet riayet ve seviyeli eleştiri. Müslüman düşünürler öğrendikleri her bilgiyi bir emanet olarak kabul etmişler ve daima bilgiyi ya da kitabı orijinal hâliyle koruyarak kaynaklarını belirtmeye çalışmışlardır.

Fuat Sezgin bilimler tarihçisidir. Eserleri, çalışmaları, çabaları geçmişe yöneliktir. Tarihte ne oldu, nasıl oldu, olan bitenlerin birbirleriyle ilişki nedir gibi meseleler üzerine yoğunlaştırmıştır. Bir anlamda Muhammed b. İshak en-Nedim'in (v.380/990) *el-Fihrist*'le başlattığı, İbnü'l-Kiftî'nin *İhbârü'l Ulemâ*, Mübeşşir b. Fâtîk'in *Muhtâru'l-Hikem*, Şhrezûrî'nin *Târîhu'l-Hükema*, İbn Cülcül'ün *Tabakâtü'l-Etubbâ ve'l-Hükemâ*, İbn Usaybia'nın *Uyûnü'l Enbâ*, Said el-Endelûsî'nin *Tabakâtü'l Ümem* ile gelişerek devam eden geçmişte yazılmış eserleri belli bir plan dâhilinde tasnif ederek, sıralayarak bir araya getirme, tanıtmaya ve tenkit etmeye geleneğinin, bilimler tarihçiliğinin en son temsilcisidir. Peki, ama geçmişteki eserlere yönelik bu ilginin gerçek sebebi nedir?¹ Niçin bilimler tarihi ile bu derecede uğraşılır? Fuat

1 Bilimsel disiplinlerin her birine dair index bibliyografiler hazırlama işi en-Nedim'den Fuat Sezgin'e kadar pek çok bilim insanının özel ilgisi olmuştur. Bu türden çalışmalar geçmişin basit bir dökümünü yapmaktan daha başka amaçlara matuftur. Harun Anay'ın bir vesile ile ifade ettiği şu ifadeler söz konusu amaçların anlaşılması bakımından önemlidir: “Başka ülkelerde hazırlanan bibliyografyalarda da ilmi çalışmalara rahat ulaşmayı sağlama gibi her bibliyografyanın taşıyabileceği gayelerin dışında siyasi bir anlam ve ilim siyaseti ihtiva ettiği gözden ırak tutulmamalıdır. Bu açıdan *Index Islamicus* adlı eserini

Sezgin'in eserlerinde doğrudan değinmediği bu meselenin izahını İhsan Fazlıoğlu (2014: 43) şu şekilde dile getirmektedir: “Avrupa’da bilim tarihi, bilim (açıklama) ile tarihin (anlama) arasındaki uçurumu kapatmak, kısaca iki farklı kültürü barıştırmak üzere geliştirildi ve bu uçurumun iki ucunu birleştiren bir köprü oldu. Bu toprakların çocukları için ise bilim tarihi, tarihin belirli bir döneminde “varlığı, varolanı ve insanı nazari/akli nasıl idrak ettiğimizi” tespit etmemizi, tasvir etmemizi ve anlamamızı sağlayacak ve özgüven sorununu aşmamıza yardımcı olacak bir disiplin olarak görülebilir. Bu hedefin gerçekleştirilmesi için gereken tek şey ilmi ölçütlere uygun araştırma ve çalışmaların yapılmasıdır.” Fazlıoğlu’nun ifadelerinde dikkatimizi çeken ilginç bir nokta vardır: “Özgüven sorunumuzu aşmamıza yardımcı olacak bir disiplin”. Bu ifade bilim tarihi disiplini salt bilimsel bir disiplinin çok ötesine taşır. “Özgüven sorununu aşmak” ifadesi bilimler tarihi disiplini bilimde hâlihazırda yaşanan eksikliğin ve geriliğin üstesinden gelebilmenin bilimsel alanda özne olamama hastalığının bir devası şeklinde karşımıza çıkarır. Nitekim Sezgin’in bilimler tarihine ilgisinin ve çabasının külli nedeni, yaptıklarının yanında asıl yapmak istediği *İslam dünyasının ben-idrakinin olgulara dayalı rehabilitasyonudur*. Onun ifadesiyle (2012:11) “Batı dünyasının bugünkü üstün durumu birçok Müslüman’da, yine özellikle Türklere adeta bir *aşağılık* duygusu uyandırıyor.” Sezgin bu aşağılık duygusunu vücuda getirdiği ben-idrakini tespit ettiği olgulara dayalı bir şekilde rehabilite etmeye çalışmaktadır. Ulaşmak istediği şey Müslümanlarda bilimdeki gerilemeden kaynaklanan aşağılık duygusu ve Avrupalılardaki bilimde ilerlemeden kaynaklanan üstünlük duygusunu farazi ya da hamasi duygularla değil bilakis olgulara dayalı bir şekilde rehabilite etmektir. “Benim mensubu olduğum bir ilim, kültür ve medeniyet dünyası var. Bizler, köksüz ve sahipsiz değiliz. Çok derinlere inen sağlam bir medeniyete beşiklik etmişiz. Fakat yüzyıllardır bu medeniyetin görmezden gelindiğini, hakkının yenildiğini, tahkir edilip bütün yaptıklarının da elinden alındığını ve ona zulmedildiğini gördüm. İslâm medeniyetinin bu göz kamaşturan birikimini ve dünya bilimine yaptığı büyük katkıları, bunun farkında olmayan dünyaya tanıtmayı gaye ittihaz

---

genel olarak İslam ülkeleri, İslami ilimler ve İslam düşüncesi çalışanlar tarafından en çok müracaat edilen eserlerden biri olması ve benzer çalışmaların tek tek İslam ülkelerinin kendilerinin bile henüz hazırlayamaması çok manidardır. Ancak konumuzla ilgili olarak uzun uzun yorumlanması gereken kısım ise bu eserin oryantalizmin en güçlü olduğu ülkelerin başında gelen İngiltere’de hazırlanmış olmasıdır. Aynı şekilde Amerika Birleşik Devletleri’nde yayımlanan *Social Sciences Index, Social Sciences and Humanities Index, Humanities Index, International Index to Periodicals ve Academic Index* gibi indekslerin de, her bibliyografya için söylenebilecek gayelerin dışında, dünyadaki bilimsel çalışmaların standardını belirleme, bilimsel bilgiyi merkezileştirme gibi bir ilim siyasetine hizmet ettiği söylenebilir. Ayrıca bu indekslerin ABD’de yayımlanması da tesadüf olmamalıdır.” (Any, 1998: 74)

ettim. Bu gayretimin bir kısmı, sadece bilim dünyasına hizmet, ama diğer çok mühim bir gayesi ise, koskoca bir İslâm âleminin yitirmiş olduğu kendine hürmeti, güveni ve insanlık tarihindeki yerini hatırlatarak kaybettiklerini iade etmek içindir.” Sezgin’in bu ifadeleri (2012: 12) bilimler tarihi alanındaki çalışmalarının temel motivasyon kaynağını da göstermektedir. Tarihte bilimle uğraşan pek çok insan olmuştur. Kendini bir alanın veya problemin daha ileri götürülmesine adayan, bilimsel keşifler ve icatlar yapmış, önemli yenilikler getirmiş, teknolojik bir takım buluşlara imza atmış pek çok insan olmuştur. Ama bilimlerin tarihini her alanın kendi dünyasından, kendine has bilimsel terminoloji ve metodoloji üzerinden, metinlerin yazıldığı dili öğrenerek soruşturan, bunun yanı sıra son derece profesyonel bir biçimde kurgulanmış manipülatif tezlerle hesaplaşan, içinde çıktığı inanç, düşünce ve kültür dünyasının yeniliş ve ötekileştirilmiş ben-idrakini olgulara dayalı bir şekilde rehabilite eden, ancak kapsamlı üniversitelerin ve enstitülerin işbirliği içinde gerçekleştirebileceği işleri tek başına yapan bilim insanlarına rastlamak çok nadirdir.

Sezgin’in bilimler tarihi üzerine çalışırken karşılaştığı en büyük problemlerden birisi bu alanda uzmanlaşmış, sayıları itibariyle bütünü kapsamasına bile verdikleri hüküm ve ağırlıkları açısından Ortodoks niteliği taşıyan bazı oryantalistlerin İslam bilimler tarihi hakkında verdikleri hükümdür. Söz konusu hüküm salt bilimsel bir karakter taşısa, bu iddia ile hesaplaşmak çok daha kolay olabilirdi. Ancak verdikleri hüküm olgulara dayalı hipotetik bir hüküm olmaktan ziyade kurgulara dayalı kategorik bir hükümdür. Bu hükme göre Müslümanların Müslüman olmaktan kaynaklanan bir sebeple bilimsel faaliyetlerle uğraşmaları hele bilime katkıda bulunmaları, yenilik getirmeleri kesinlikle mümkün değildir. Bu hükmü başta Ernst Renan’da olmak üzere pek çok oryantalistin metinlerinde görmek mümkündür. Sezgin (2008: XVI) bu son derece yanlış hükmün sebebinin özellikle E. Wiedemann’ın 1917 yılında *Die Naturwissenschaften bei den orientalischen Völkern* adlı eserinde dile getirdiği; “Arapların Antik Çağ’dan kazandıkları bilgileri sadece tercüme yoluyla bize ulaştırdıkları ve buna önemli sayılabilecek bir yenilik eklemedikleri” şeklindeki ifadelerde açıkça görülebileceğini söyler. Bu yanlış kanaatin Arap-İslam kültür çevresinin bilimler tarihindeki yaklaşık 800 yıllık yaratıcı dönemini görmezden geldiğini belirtir. Arap-İslam bilimleri üzerine dikkatli bir biçimde çalışıp bu alandaki yanlış ve haksız kanaatleri değiştirmeye yönelik pek çok oryantalistin çalışmalarına derin bir şükran duymakla birlikte hem batıda hem de Arap-İslam kültür dünyasında Wiedemann’ın görüşlerinin etkisinde olmasının bir aşılama ve aşılanma duygusundan

kaynaklandığını düşünmektedir. Zira Wiedemann'ın İslam bilim tarihi ile ilgili ifadesi *de jure* bir nitelik taşımaktadır. Ama Rüşdi Raşid'in (2006: 8) yerinde tespiti ile İslam bilim tarihi batılılar tarafından hükmen (*de jure*) var olma hakkını yitirmiş olmakla birlikte, fiili durumda (*de Jacto*) tarihçilerin vazgeçemedikleri bir alan olmuştur.

Müslümanların Müslüman olmaktan kaynaklanan sebeple bilimsel çalışmalar yapamayacağı iddiası modern bilimin icadına dair David Wootton'un kitabında (2019: 535-536) tersinden bir yaklaşımla ele alır. "Bazıları bir yaratıcı Tanrı'ya inancın modern bilim için temel bir önkoşul olduğunu, çünkü doğa yasaları fikrini, antik Yunan ve Roma dünyasında veya Çin'de bilinmeyen bir fikri mümkün kıldığını ileri sürer. Bazıları da Hıristiyanlığın şu ya da bu biçimi (örneğin Püritenlik) ile yeni bilim arasında müstesna bir yakınlık olduğunu ileri sürer. Asıl önemli nokta tektanrıcılık olsaydı, İslam ve Ortodoks dünyalarında da bir bilim devrimi yaşanırdı. Asıl önemli nokta Protestanlık olsaydı, Galileo diye büyük bir bilimci ortaya çıkmazdı." Görüleceği üzere Wootton'un ifadeleri meseleye tersinden bir bakış getirmektedir. Buna göre şu veya bu inanca sahip olmak bilimin gelişmesi ya da gerilemesi açısından doğrudan bir etkiye sahip değildir. Ancak Wootton'un bize göre bu hükmünde yine de bir eksiklik vardır. Şu ya da bu inancın bilimin gerilemesinde ya da gelişmesinde doğrudan bir etkisi olmayabilir, ancak şu ya da bu inancın müntesiplerinin geçmişte bilimsel alandaki kazanımları onların gelecek tahayyülünde öncü, sürükleyici ve itici bir etkiye dönüşebilir. Wootton geçmişin gelecek tahayyülünde oynadığı veya oynayacağı önemli rolü görmezden gelmektedir.

Buna bilim tarihi adında geçen, tarih ifadesinin çağrıştırdığı geçmişi araştırmakla birlikte, geçmişe yönelik ilgi ve kaygının özünde bir gelecek tahayyülüne matuf olduğu rahatlıkla görülebilir. Çünkü ancak bir geleceği olanlar, geçmişle ilgilenirler. Sezgin'in bilimler tarihi alanındaki eserlerini, onun çalışkanlığı, azmi, dehası, istikrarı ve hacmi ile ilişkilendirmek hatalı değilse bile eksiktir. Sezgin'in gelecek ile ilgili bir tahayyülü olmasaydı, Müslümanların geleceği ile ilgili bir kaygısı olmasaydı bu kadar büyük bir külliyatı salt akademik disiplin uğruna yapması mümkün değildi. Bunun için onun çalışmalarını geçmişin kronolojik bir anlatısı, arkeolojik bir kazı olarak değil gelecek bir geçmişin tahayyülü için geçmişteki bilimsel çalışmaların nasıl ve niçininin tespitine yöneliktir. Fazlıoğlu da (2014: 23) bilim tarihindeki nedenselliğin tespitinin anlamına yönelik; "bilim tarihi, bir paradigma içindeki unsurların geçmişini, başka bir deyişle o geçmişin takvimini, kronolojisini

vermek değil, nasıl ve niçinini yani illetini/nedenselliğini belirlemektir. Bu tür bir tavır ancak ve ancak yeninin olduğu, fark edildiği yerde, eskinin bir geçmiş olarak idrak edilmesiyle ortaya çıkar” ifadeleriyle bilim tarihi çalışmalarının gerçek anlamını bize gösterir. Müslümanların geçmişte yapmış oldukları bilimsel çalışmalar, elde ettikleri başarılar bugünün yenilgi psikolojisinde sığmıcağımız, modern batının bilimsel başarılarından kaynaklanan ezikliğimizi örteceğimiz bir merci değildir. Bilimler tarihi ile ilgili bütün tahkiyenin mantığı kahramanlar üretme olamaz. Aslolan bilimsel çalışmalara yön, yöntem kazandıran, bu çalışmaları yapmaya sevk eden temel motivasyon kaynaklarına ulaşmaktır (Cengiz, 2019: 67-69). Geçmişin bilimsel başarılarını taklit değil, bilimsel düşüncesinin arkasındaki nasıl ve niçin sorularına cevap bulabilmektir. Bugün şimdi burada bilimsel çalışmalarımızı niçin ve nasıl yapmamız gerektiğine karar verebilmektir. Modern batı bilimine karşı biz ve onlar düalitesine ve yarışına girmeden geçmişte bize bilimsel çalışmalar yapmaya sevk eden amillerin farkına varmak, yapılan bilimsel çalışmaların nasıllığını keşfetmektir. Aksi halde kendimizi bilimler tarihi yerine uluslararası çatışmanın tam ortasında bulabiliriz. Çünkü Fazlıoğlu’nun deyişiyle; (2014: 222) “Modern felsefe-bilim tarihi, ulus inşa etme sürecinde üretilen bir araçtır, bir alettir. Özellikle Batı Avrupa kültürü Aydınlanma’dan sonra kolonyalist çağın kendisine verdiği gücü fark edip onu anlamlandırmaya başladığında ve bunun da büyük oranda bilim ve teknolojinin sonucu olduğunu gördüğünde, tüm dünya kültürlerini bu perspektiften yorumladı ve uluslaşmaya başlayan kültürler de kendi tarihlerinde felsefe-bilim kahramanları aramaya koyuldular. Onların Newton’u varsa bizim İbn Sina’mız var; onların Leibniz’i varsa bizim Fahrüddin Razi’miz var gibi bir psikolojiye girildi. Dolayısıyla bugün bilim tarihi ve düşünce tarihi yazıcılığı kahramanlar üretme, kahramanlar inşa etme tarihidir. Özellikle bunu ilk dönem Türkiye’deki tarih, düşünce tarihi, bilim tarihi yazıcılığında görebiliriz; elbette aynı tavır Arap ve İran dünyasında da mevcuttur.” Sezgin, “bizde de var” kolaycılığına sığınmamakta, bilimler tarihinden kahramanlar üretmemekte, bilimler tarihini ulus inşasında bir alet olarak görmemektedir. Eğer böyle yapsaydı işi gerçekten çok kolay olurdu. Hamasi bir takım söylemlerle batı dışındaki toplumların gururlarını okşayacak ifadelerle günü kurtarmaya çalışsaydı bu kadar zahmete girmeye kalkışmazdı. Araplık, İranlılık veya Türklük gibi bir kaygısı da yoktur. Sadece bilimler tarihinde olan bitenin doğru bir resmini sunmaya gayret etmektedir. Bunun içindir ki Sezgin’in bilimler tarihi tahkiyesinden kahramanlar, hamasi söylemler üretmeye gerek yoktur. Belki onun yaptığı gibi geniş bir zaman diliminde bilimler ortaya çıkış süreçlerini,

bilimsel geleneklerin nasıl teşekkül ettiğini, bilimsel üretimde bulunurken hangi yöntem ve motivasyonlarla çalıştıklarını, eksikliklerini ve zayıflıklarını dürüst bir şekilde olduğu hal üzerine anlamaya çalışmak olmalıdır. Aslında, her ulus, sözüm ona insanlığın ortak üretimi olan bilime yegâne katkı veren kendisi olduğunu iddia etti. “Bu iddia sonucunda bilim tarihi, bir tür ulusların modern dünyadaki yerini almasını meşrulaştırıcı bir katalizör görevi gördü. Her ulus, her kültür, kendi tarihinde bilim kahramanları üretmeye başladı. İşte, İngilizlerin Newton’u varsa, Almanların Kant’ı var, Hegel’i var, bizim Fahreddin Razi’miz var, İbn Sina’mız var gibi. Dikkat ederse, İslam coğrafyasında da her ulus, İslam medeniyetinin ortak üretimi olan isimleri sahiplenmeye başladı: Falanca Arap’tır, filanca Türk’tür, falanca Fars’tır gibi. Bu yaklaşımla ilgili çatışmalar yaşandı, hala da yaşanıyor. Dolayısıyla, bilim tarihinin ortaya çıkışı ve fonksiyonunu dikkate aldığımız zaman, amacının, entelektüel araştırmanın yanında, son derece sosyal ve politik içerikli olduğunu da söyleyebiliriz.” (Fazlıoğlu, 2015b:132) Bilim tarihinin sosyal ve politik içeriği bir realite olarak kabule edilebilir ama bu realiteden bir ideal üretmek bilimler tarihini ulusal kahramanların savaş arenasına çevirebilir. O zaman da yaptığımız şeyin bilimsel olup olmadığı son derece tartışmalı bir hal alır.

Ayrıca bilimler tarihini kahramanlar üretmeye matuf bir şekilde büyük adamlar üzerinden okumak farklılıkları örtücü bir işleve yol açabilir. Bilimler tarihi ise esasında benzerlikler kadar farklılıkları da görebilmek demektir. Farklılıklar görülmediği takdirde kahramanlar etrafında üretilen mitolojiler meselenin hakikati görmemize mani olacaktır.

Fuat Sezgin’in Bilimler Tarihi Tahkiyesi

Türkçede “hakikat”, “doğruluk”, “gerçek” gibi terimlere karşılık Platon’un kullandığı Yunanca kavram “aletheia”dır; lethe (unutmak) fiilinin önündeki “a” bir olumsuzlama önekidir; unutulmanın geri çağırılması, meydana-çıkma, açığa-çıkma, “gizinden-çıkma”, görünüverme; “gerçek, hakikat, sahici; gerçeği söyleyen, doğru veya sahici konuşan birinin karakteri, doğru sözlülük, samimiyet, açıklık; gerçeği konuşmak, doğru söylemek, emin ve sadık olmak; hakiki ve gerçek olmak (Peters, 2004: 33) anlamlarına gelmektedir. Eğer bilim kavramı hakikat kavramı ile anlamlı bir şekilde bir araya gelirse ortaya bilimler tarihi çıkar. Zira hakikat unutmamaktır, hatırlamaktır. Bilimde yenilik, orijinallik, keşif ya da icat ikinci sırada gelir. Geçmişte ne olup bittiğini bilmeyenler, hatırlamayanlar, unutanlar geleceğe yönelik

herhangi bir katkıda bulunamazlar. Bu kontekste Sezgin'in bilimler tarihi alanındaki çalışmaları geçmişin hatırlanması yoluyla hakikatin zuhuruna yönelik samimi, yorulmak bilmeyen bir gayrettir. Elli yıllık bir çalışma sonunda on yedi ciltlik² bir birikime dönüşecek olan *GAS: Geschichte des arabischen Schrifttums* adlı külliyyatı hakikatin keşfine yönelik gayretlerin ete kemiğe bürünmüş halidir.

Aslında Sezgin, filolojide *stemma codicum* veya *stemmatik* diye tabir olunan, bir metni geniş bir metinler ailesi içinde oturtma, tenkitli metin neşrinde (tahkik) soyağacı inşası faaliyetini gerçekleştirmiştir. Özellikle yazma halinde bulunan bir eseri farklı nüshalarıyla karşılaştırarak ortak bir metin inşası gerçekleştirilmeye çalışılır. Anlaşılacağı üzere bu türden çalışmalar pek çok metinle haşır neşir olmayı, bir metnin farklı nüsha ve tercümelerini karşılaştırmayı gerektiren zor bir çalışmadır. Ancak Sezgin'in tüm yapıp ettiklerini *stemmatik* disiplinine indirgemek mümkün değildir. Zira salt *stemmatik* seviyesindeki bir çalışma filolojik düzeyde kalmaya mahkûmdur. Sezgin *stemmatik* düzeyle kendisini sınırlandırmamaktadır. *Stemmatik* süreçte ortaya çıkan bir metnin kendinden önceki metinlerden etkilenme ve kendisinden sonraki metinleri etkileme gücünü ortaya koymaya çalışmaktadır ki bilimler tarihinde asıl zor görev budur. Bu sayede elinizdeki metnin bugünkü tabir ile kısmen *impact factor* gücünü anlamış olursunuz. Kısmen ifadesini kullanma nedenimiz ise şundan kaynaklanıyor: Bugünün bilim dünyası sadece bir eserin aldığı atıfları ölçmektedir. Bu bir eserin sadece etki gücünü ölçmektir. Hâlbuki Sezgin'in yaptığı şey sadece etki düzeyini ölçmek değil, kendinden öncekilerden etkilenme durumunu da açığa çıkarmaktır. Kendinden öncekilerden etkilenme durumu bugünün bilim dünyasının pek de gündeminde olmayan bir olgudur. Hâlbuki etkileme ancak etkilenme ile mümkündür. Etkilemeden etkilenemezsiniz. Sezgin'in bilimler tarihi alanındaki asıl başarısı etki gücü yüksek eserlerin etkilenme durumlarını araştırması ve bununla ilgili çok çarpıcı sonuçlara ulaşmasıdır. Mesela onun ulaştığı ve tespit ettiği özellikle şu beş keşif (bkz Sezgin, 2008: 12-17) bilimler tarihinin etkilenme gücünü de hesaba katması durumunda bilimler tarihinin yeniden yazılmasını gerektirecek en önemli keşiflerdir. **1.** Halife Me'mun'un *Dünya Haritası*, **2.** Hadislerin Yazılı kaynaklara dayanması, **3.** Matematiksel Coğrafya'nın *Müslümanlara Aidiyeti*, **4.** Amerika'nın Müslümanlar tarafından keşfi, **5.** El-Cezeri'nin kitabıdır. Görüleceği üzere Sezgin yalnızca batıdaki yanlış

2 Söz konusu çalışmanın 17. Cildini hazırlama aşamasında vefat eden Sezgin, bu cildin felsefe hakkında olduğunu belirtmiştir.

algıları değil İslam dünyasındaki yanlış algıları da düzeltebilecek keşiflerde bulunmuştur.

Sezgin'in kitaplarında sık sık “yazarın çok önemli şu eserinin öncesinde ona zemin hazırlayan bir literatür bulunmalıdır, şu alandaki yazılmış kapsamlı eserler daha önceki süreçte var olan bir literatür üzerine inşa edilmiştir ve diğer ilimlerdeki literatürün teşekkülüyle paralel bir gelişim sonucu olarak görülebilir” (Örnek için bkz. 2015: 273, 450, 677) şeklindeki ifadeler onun bilimler tarihi tahkiyesinin dayandığı mantığı gözler önüne sermektedir. Zira ona göre bilim gelenek işidir, bilimsel geleneğin olduğu yerde bilimsel gelişmelerden bahsedilebilir. Sezgin'in bilimin bir gelenek olduğu yönündeki temel iddiası pek çok önemli tespiti de beraberinde getirmektedir. Zira onun nazarında hem düşünce hem de bilimler tarihi mucizevi başlangıçlarla değil de belli türden sürekliliğin, devamın sonucu olarak ele alınır. Bunun içindir ki düşünce ve bilimler tarihini muayyen bir ırkın ya da dinin ve coğrafyanın başarı tablosu olarak görmek mümkün değildir. Bilim ve düşünce ancak bir geleneğin olduğu yerde var olabilir. Ortada bir gelenek yoksa hangi din veya ırk olursa olsun kerameti kendinden menkul sebeplerle ani bilimsel sıçramalar meydana getiremez. Düşünce ve bilimin mucizevi şekilde aniden ortaya çıkması mümkün olmadığı gibi aniden ölümünden bahsetmek de mümkün değildir. Çünkü bir gelenek aniden ortaya çıkmadığı gibi aniden de yok olmaz. Mesela siyasi tarihte bazı savaşların sonucunda veya bazı anlaşmaların akabinde bazı devletler bir anda tarihten silinebilirler. Ama bilimsel gelenek böyle değildir. Bunun için bilimsel ve düşünsel geleneği siyasi tarihin bir devamı olarak görmemek gerekir.

Fuat Sezgin'in Bilimler Tarihi Tahkiyesini Tefekkür Etmek

Sezgin'in bilimler tarihçiliği, özel anlamda İslam bilimler tarihine odaklanmaktadır. İslam bilimler tarihi içinde kendisinin müntesibi bulunduğu Osmanlı bakiyesi Türkiye'nin bilimler tarihindeki konumuna yönelik ifadelerini nasıl anlayabiliriz? Ya da soruyu şöyle de sorabiliriz; Türkiye'nin bilimler tarihi içindeki konumu ile İslam-Osmanlı ve Osmanlı-Türk kültürünün geçmiş asırlarda bilimler tarihi alanında ortaya koyduğu ürün arasında rabitaler kurabilmek mümkün mü? Bu soru daha esaslı bir soruya bizi götürmektedir. Fazlıoğlu'nun (2014: 28) “İslam-Osmanlı kültüründen Osmanlı-Türk kültürüne geçişte bilim tarihi ne tür bir saikle ya da saiklerle başlamıştır?” Bu sorunun yanıtı ile günümüz Türkiye'sinin bilimler tarihindeki konumu arasında bir rabita kurabiliriz belki de. “Bu sorunun yanıtı şudur:

Osmanlı-Türk kültüründe bilim tarihi çalışmaları, Yenileşme Dönemi'nde Osmanlı-Türk aydınının kendine ve kültürüne yönelik meydan okuma ve tehdit algısından kaynaklanır. Bu nedenle bu ilgi, uyarılmış bir tepkidir” şeklindeki tespitleri ile birlikte düşündüğümüzde Sezgin'in çalışmalarının Türkiye'deki karşılığı hakkında ne diyebiliriz? Aslında Sezgin'in çalışmalarının Türkiye'de bir anda gündem olması Fazlıoğlu'nun yukarıda belirttiği “uyarılmış tepki” ifadesiyle çok ilginç bir şekilde örtüşmektedir. Bir bakıma Sezgin'e yönelik bu derecede bir ilgi özünde uyarılmış bir tepki niteliği taşımaktadır. Ancak söz konusu uyarılmış tepkinin etkisinden kurtulmazsak bilimler tarihini okurken şu iki yanıştan birine düşmemiz kaçınılmaz hale gelir: whiggism ve anakronizm. Fazlıoğlu (2014: 67) bu iki tür yanışın olası sonuçlarını şöyle dile getirir: “Felsefe-bilim tarihi araştırmalarında *whiggism ve anakronizm*; felsefe, bilim başta olmak üzere Tanrı, evren, ruh, nefis, bilgi vb. temel kavramların tanımlarında daha çok görülür. Yalnızca *popüler* çalışmalarda değil *uzmanca* araştırmalarda bile konuyu yönlendiren siyasi ve fikri bakış açılarına bağlı olarak, incelenen dönemin ruhuna aykırı tanımlar, tasavvurlar ileri sürülür; muhteva bu tasavvurlara uygun bir biçimde çarpıtılır, dönüştürülür; böylece *olanın fotoğrafını çekmek* yerine benimsenen siyasi, dini ve fikri tavra göre *olması gerekenin resmi çizilir*. Kanaatimizce bir kültürün, bir medeniyetin felsefe-bilim zihniyetini tespit etmek için atılması gereken en önemli adım, söz konusu felsefe-bilimin ürettiği bütünü, *küreyi* tarihi vakaya mutabık bir şekilde inşa etmek, bu küreyi inşa eden insanların dünya görüşü (anlam-değer dünyası) ile dünya tasavvurunu/resmini dikkate almak, kısaca tarihi çalışmayı yapan kişiler olarak bizim ne düşündüğümüzü değil o tarihi yapan insanların ne düşündüğünü yakalamaya çalışmaktır. Başka bir deyişle, felsefe-bilim tarihi, *ne olması gerektiği* önceden belirlenip dikta edilerek incelenecek bir alan değil, tersine *ne olduğu* dikkate alınarak araştırılması gereken bir alandır.” Sezgin'in bilimler tarihi tahkiyesine böylesi bir tefekkür eşlik etmediği takdirde whiggism ve anakronizm yanışlarına düşmek kaçınılmaz hale gelir. Söz konusu yanışlara düşmemek için yapılması gereken ise bir felsefe-bilimin ürettiği küreyi tarihi vakaya mutabık şekilde inşa etmek, felsefe-bilimin öznelerinin ilgi ve kaygılarını anlamaya çalışmaktan geçmektedir. Bu anlama çabası bizim bugün felsefe-bilim yapma uğraşımızın hangi ilgi ve kaygılara bağlı olduğunu da gösterebilecektir.

Bizim için bugün bilim, bilme, bilgi ne anlama gelmektedir? Bugün bizler bir bütün olarak bilimler tarihinden değil, sınırları batı bilim paradigması tarafından çizilen belirli bir bilme tarzı olan *science*'in tarihini anlamaktayız. Adına *science* dediğimiz bilme tarzı belirli bir bilme tarzı mıdır yoksa insanın

bilme eyleminin mi tarihidir? Sorunun cevabı bizim geçmişte bilim adı altında ne ile uğraştığımız kadar gelecekte de ne ile uğraşacağımıza dair de bir öngöründe bulunmamızı belki de bir taklitçi olmaktan ziyade bir tasavvur sahibi olabileceğimizi göstermektedir. Zira “felsefe-bilim tarihinde yapılması gereken, *belirli bir bilme tarzının* –örnek olarak *science*’ın veya belirli bir *felsefenin*-tarihinin araştırılması değil, bizatihi *insanın bilme eyleminin* tarihinin araştırılmasıdır. Bunun için her kültür ve medeniyetin; *varlığı*, *evreni* ve *insanı* kendi iç tutarlılığı olan bir dille tasvir ve tersim etmesi (theo-onto-logos), kısaca nazari idraki hatta idrakleri dikkate alınmalıdır.” (Fazlıoğlu, 2014: 127) Bu teklif aynı zamanda bir tasavvurun da temellerini oluşturmaktadır. Belirli bir bilme tarzı ile insanın bilme eyleminin araştırılması taklitçi olmakla, tasavvur sahibi olmak arasındaki farkta düşümlenmektedir.

Söz konusu nazari idrakler bilimler tarihi çalışmalarında dikkate alınmadığından kurgusal bir takım iddialar olgusal gerçeklik olarak sunulmaktadır. Mahsus ve makul arasında optimum bir denge sağlanamadığı bu durumlarda makul üzerinden mahsus yargılanmaktadır. Bunun en önemli sebebi de bilimin ait olduğu tarihi bağlamı gerçeklik küreleri dikkate alınmadan bilmeye çalışmaktır. “Türkiye’de, İslam felsefe-bilim tarihi çalışmaları, büyük oranda, ait oldukları tarihi bağlamın *gerçeklik küreleri* dikkate alınmadan yapılan, dolayısıyla *msdaki* belli olmayan cümleler üzerinden yürütülmektedir. Bilim felsefesi açısından bakıldığında felsefe, *ikinci dereceden bir düşüncedir* (*second order reflection*); bir yorumlama tarzıdır. Neyin üzerine düşünür ve neyi yorumlar? Önce geleni, *birinci dereceden bir düşünceyi* (*first order reflection*), yani çağdaş adıyla bilimsel çalışmaları... Başka bir deyişle, düşünce için öncelikle *mahsusün ma’kule* çevrilmesi (bilim), daha sonra da bu ma’kulün *tahkiki* (felsefe) esastır. Sonuçta, herhangi bir tedkikin (yöntem, mantık, tarz) karşılık geldiği tahkik (felsefi dizge) ve bu tahkikin karşılık geldiği ma’kul (bilimsel tasvir) dikkate alınmadan yapılacak yorumlar, lafzi düzeyde anlam ifade etse de mefhum düzeyinde bize pek bir şey söylemezler.” (Fazlıoğlu, 2015a: 219) Bu zaviyen bakılınca Sezgin bizi bir ârafta bırakmaktadır. Bilimsiz felsefe ve felsefesiz bilim. Diğer bir tabir ile mahsusü olmayan ma’kul ile ma’kulu olmayan mahsus. Bu durumun ortaya çıkardığı derin boşluk ise tahkikten mahrum kalmak. Sezgin’in bilimler tarihi alanındaki külliyatı geçmişteki mahsusun ma’kulüne dairdir. Bu seviye kalındığında ortaya çıkan derin boşluk ise tahkikten mahrum kalmaktır. Bu seviyede ise ifade ettiklerimiz lafzi düzeyde bir anlam ifade etse de mefhum düzeyinde pek bir şey ifade etmez. Tahkik olmaksızın Sezgin’in ifadeleri, anlatıları, külliyatı Türkiye şartlarında bizim için sadece lafzi düzeyde bir anlam ifade etmektedir.

Mefhum düzeyinde aslında Sezgin'in ne demek istediğini, bizi nereye götürmek istediğini henüz anlayabilecek düzeyde olmadığımızı itiraf etmek durumundayız.

Bilimler tarihinin ne anlama geldiğini mefhum düzeyinde anlamının önündeki engellerden birisi de bilimin yegâne düşünme biçimi olarak görülmesi ve bu yeni haliyle de ulus inşasında kadim zamanların aksine yeni bir rol oynamasıdır. “Bilim tarihi araştırmaları, modern ulusların inşasında operatif bir rol oynadı. Bilime ve teknolojiye katkı oranı, o ulusun mevcut durumdaki psikolojik ağırlığına da etki etti. Öte yandan, bu sürece ana katkıyı yapan uluslar, “Bu süreç niçin diğer toplumlarda gelişmedi?” sorusunu önceleyip kendi biricikliklerini tebarüz ettirmeye çalıştılar. Diğer uluslar ise, hem keşifte öncelik arayışına girdiler hem de bilim kahramanları yaratmaya çalıştılar. Bugün bilim tarihi çalışmalarındaki en baskın anlayışı, ‘öncelik arayışı’ ve ‘kahraman yaratma’ terimleriyle özetleyebiliriz.” (Fazlıoğlu, 2015b: 17-18) Bilimin ve bilimsel faaliyetin ne anlama geldiği konusunda daha öncelerde görülmeyen bu yeni durum, *insanın bilme eyleminin* tarihinden başka bir şey ifade etmektedir. Bilim artık kendisi “aracılığıyla”, ötekilerle bizim aramızı ayırdığımız bir aygıtta dönüşmektedir. Medeniliği belirleyen kritere, antropolojik bir kurguya, oryantalistik bir projenin aleti derekesine indirgenmiş durumdadır. Bu ahval ve şerait içinde bilimler tarihinde kendimize yer bulmak, kendi yerimizi aramak, artık masum ya da salt akademik bir eylemin ötesinden bambaşka anlamlara gelmektedir.

Hâlbuki “İslami matematik diye bir şey yoktur; matematik yapan Müslüman matematikçiler vardır; benzer biçimde ‘İslami bilim’ ya da ‘İslam bilimi’ diye bir şey yoktur. Müslüman bilim adamlarının yaptığı bilim vardır, alanı ne olursa olsun... ‘İslam bilim tarihi’ ya da ‘İslam matematik tarihi’, bu anlamda, mecazidir ve İslam coğrafyasında üretilen bilime ve matematiğe karşılık gelir o kadar, başka değil. Öyle derin, söztüm ona, İslami bir içerik aramaya gerek yoktur.” (Fazlıoğlu, 2015b: 25-26) Bu ifadeler bilimler tarihi adı altında bir ulus ya da dini tutum icat etmenin önüne geçebilme adına umut vadetmektedir. Bilimin bir ulusun ya da dinin belirli bir bilme biçimini araştırmaktan çıkartarak insanın bilme eyleminin bir parçası haline getirmektedir.

Bununla birlikte insanın bilme eyleminin araştırılmasında kendi tarihimize yabancılaşmamızı da gerektirmektedir. Felsefe-bilim kendi tarihsel mecrasında ilerlemektedir. Bu tarihin bir parçasını da bizler oluşturmaktayız. Ancak bu tarih gelmiş ve geçmiş bir tarih değildir. Zaten tarih dediğimiz şey

de özü itibarıyla “geçmiş” anlamına gelmez. Bunu anlamadığımız takdirde muazzam bir geçmişle övünür ama tarihsizlik içinde talihsizliği de mahkûm oluruz. “Türkler’in muazzam bir geçmişi vardır ama tarihleri zayıftır. Bu durum, felsefe-bilim tarihi çalışmaları için de geçerlidir. Bizim durumumuz, hastanede, başka bir hastanın dosyasındaki verilere göre sağlığını kazanmaya çalışan kişinin durumuna benziyor. Kendi kan, idrar gibi tahlillerini yapmamış, kendi MR’sini çekmemiş, bu nedenle de başka kültürlerin uzayında nefes alıp vermeye çalışan insanlarız. Bu konuda, Türkiye’deki hiçbir öbek arasında, bilinç seviyesinde ciddi bir fark yok maalesef” (Fazlıoğlu, 2015b: 69) Kendi geçmişimizi, kendimize ait olmayan bir tarih kurgusu içinde anlamaya çalışmamız halinde, geçmişte var olan ama tarihte anlamı olmayan bir hale geliriz. Bunun içindir ki, “Türkiye’de, İslam felsefe-bilim tarihi araştırmalarında incelenen düşüncelerin ve tartışmaların, kendi dönemlerinde, doğa ya da matematik bilimlerdeki yeni tespitlerle ilişkileri hakkında bir şey göremiyoruz. Bu nedenle, bu tür araştırmalar, sözcük düzeyini aşıp mefhum düzeyine çıkamadığı gibi çoğaltılmıyor da ...” (Fazlıoğlu, 2015b:174) Çoğaltılmadığı için de tekrarlanıyorlar. Geçmişimizi tekrar tekrar anlatıyoruz sadece. Tekrar arasında bazı tekrarlar diğer tekrarlara göre özenli veya özensiz, daha spekülâtif veya daha vülger oluyor. Fark sadece burada düğümleniyor, daha fazlasında değil.

Eylemlerimiz geçmişte meydana gelirler ama ancak bir tarih içinde anlam kazanırlar. “Beşeri eylemler, kendilerine delalet eden sözcüklerin mutlaklığı içinde ele alınmaz; çünkü her tür eylemimiz, belirli bir mekân-zaman içinde var-olan ilişkiler yumağıdır. Belirli koşullarda varlığa gelirler; imkânlarını tüketirler ve varlık sahnesinden çekilirler. ‘Biz’ dediğimiz de bir eylemdir, bir hadisedir, muhdestir, mukayettir; tarihi süreklilik içinde yol alır; var-olur ve var-ölür. ... Kırılmaya gelince, sürekliliğin herhangi bir formudur; varlığa gelmesinin pek çok şartı vardır. Ayrıca bu kırılma, başka bir yerdeki inşalarla alakalıdır. Daha açık bir ifade ile bize ait olanın soru konusu kılınması, biz-olmayanların diyarında ortaya çıkan ve bizi de belirlemeye başlayan farklı ve bizce yeni durumlarla ilgilidir. Bu nedenle, felsefe-bilim tarihini bir kavga ve savaş tarihi olarak okumamalıyız.” (Fazlıoğlu, 2015b:211) Zira tarihle savaşılmaz, tarihle yüzleşilir. Yüzleşmek bir bakıma hesaplaşmaktır, hesaplaşmak ise hem hesap sormayı hem de hesap vermeyi içerir. Tüm bu eylemler ise kendimize ait bir anlama ediminin olduğu yerde anlamlı hale gelir. Kendimizi anlayamadığımız durumlarda ise başkaları ile anlamsız bir yarış içinde buluruz kendimizi. Ama ilim, bilme eylemi bir yarış değildir. “İlim bir yarış işi midir? İlim birileri ile yarışırken mi üretilir? İlmi çalışma

nedir ki, bu çalışma esnasında düşülsün ve kalkılsın? Felsefe-bilim tarihini bir yarış tarihi olarak okuyanlar bilmelidirler ki hiçbir felsefe-bilim teorisi bir yarış kazanmak zorunda değildir. Bu zihniyetin kullandığı ilim kavramı, sanayi devrimi sonrası gelişen dünyada bilginin kazandığı emperyal form/içerik ile son derece alakalıdır. İlim ancak ve ancak kapitalist-emperyalist dünyada bir yarış halini almıştır. Bu da sanayi devriminden sonra ortaya çıkan tekhne-logosun günümüzde bilimi de içerecek biçimde *techno-sciencea* dönüşmesi ile ilgilidir. İnsan neyi kazanmak istiyorsa onu için yarışır.” (Fazlıoğlu, 2015b: 252) Bu türden bir bilimsel faaliyet “mücadele ekonomisinin, serbest rekabetin ve rasyonel davranışın ilkelerine göre örgütlenmiş toplum şartlarında mal piyasası olaylarının ideal bir resminin” (Yılmaz, 2009: 39) olduğu yerde mümkündür ancak.

Anmaların Ötesine Geçip Anlamak İçin Sormak: Türk Üniversitelerinde Fuat Sezginler Çıkabilir mi?

Sermaye ilişkilerinin üniversitenin alanını, konumunu ve işlevini belirlediği bir ortamda Nalbantoğlu'nun ifadesiyle (2009: 144) üniversitelerin birer anonim şirkete dönüşmeye çalıştığı bir zeminde Fuat Sezgin hakkında konuşmak beraberinde birçok soruyu gündeme getirmektedir. Üniversitelerde Fuat Sezgin hakkında pek çok bilimsel etkinlik tertip ediliyorsa, üstelik bu tertipler devletin en üst makamı tarafından teşvik ediliyorsa tüm bu etkinliklerin bizlere söylemek istediği bir şey olsa gerektir: Fuat Sezgin'in anlaşılması, yorumlanması, değerinin takdir edilmesi. Peki, ama bir bilim insanının anlaşılması, yorumlanması ve değerinin takdir edilmesi ne anlama gelir ve nasıl icra edilir? Akademinin bir endüstri haline dönüştüğü dünyada, bu endüstriden son zamanlarda daha da etkilenen Türkiye'de Fuat Sezgin'i anmak ve anlamak istemek ne anlama geliyor? İşte bu sorunun cevabı karşısında bir takım tereddütler gündeme geliyor. Zira bir bilim insanının yaptıklarının anlaşılması onun çalışkanlığı, azmi, samimiyeti gibi etkenlerin yanında onun alanında gerçekte ne yaptığının bilimsel yöntemlerle incelenmesi ile mümkün olur. Bir bilim insanının yaptıklarının yorumlanması, eserlerinin bugün ve gelecek için taşıyacağı önemi sorgulamakla mümkün olur. Değerinin takdir edilmesinin en doğru yolu ise belki de ülkemizde bu çapta derinlikli, azimli ve çalışkan yeni bilim insanlarının nasıl çıkacağı üzerine kafa yormaktan geçer. Eğer Sezgin gibi bir bilim insanı çok takdir ediliyor, yaptıklarının ne kadar önemli olduğu başta üniversite yetkilileri olmak üzere herkes tarafından takdir ediliyorsa yapılması gereken en doğru iş,

Türk üniversitelerinde Fuat Sezgin gibi akademisyenlerin nasıl, hangi ortamlarda, hangi şartlarda ortaya çıkacağı üzerine düşünmekten geçer. Oysa Nalbatoğlu'nun tespitlerine göre (2009: 165- 184) bugünün üniversitelerini işgal eden akademisyenlerinin kahir ekseriyetinin ben-merkezci, yükselme hırsları dışında hiçbir şey umursamayan, *güne uyar projeler*, yazılarla her naba za şerbet veren, işbirlikleri ve arkadaşlıkları *çıkara* dönüştüren bir karakteri söz konusudur. Bu akademisyen tipi çıkar temelli rasyonalite ile inşa edilen market, devlet ve üniversite birlikteliğinden sermaye devşirmeye çalışan bir karaktere bürünmektedir. Bir yandan bilimsel ataletini devlet garantisinin gölgesinde meşrulaştırırken, öte yandan market/pazarlama temelli çalışmalarını ise ekonomik çıkarla örtüştürmekten kaçınmamaktadır.

Aslında Darulfünun'dan üniversiteye geçişle başlayan ve beraberinde getirdiği ağır travmaların eşlik ettiği bu süreç maarif tarihimizin üniversite aşamasına dair birbirinden ilginç anlara şahitlik etmektedir. Batılı temellere, yöntemlere ve motivasyonlara dayalı bir tarihsel kurumun imparatorluk bakiyesi bir ülkede herhangi bir ara geçişler olmaksızın yukarıdan bir el marifetiyle bir anda kurulması ve öncesinde meydana gelen dil devrimi ile birlikte düşünüldüğünde ortaya büyük bir travma çıkarmaması mümkün değildi. Hâlbuki bilim de, bilimin kendisi aracılığıyla icra edildiği dil ve kurumlar da, bilimsel yöntem ve motivasyonlar da esasında bir gelenek ve kültür işidir. Bunların bir anda dışarıdan ithal yoluyla eskilerin yerine konulması bütün diğer gerekçelerin yanında “bilimsel olarak” da uygun değildir.

Sonuç

Bu makalede Fuat Sezgin'in bilimler tarihi tahkiyesi ve tahayyülü, tahkiyeye yön ve motivasyon sağlayan etkenler İhsan Fazlıoğlu'nun zaviyesinden tefekkür edilmeye çalışılmıştır. Tefekkür eylemimizin temel kaygısı Sezgin'i anmaların ötesinde anlamaya çalışmaktır. Sezgin gerçekte ne yapmıştı, nasıl yapmıştı, ne yapmak istemişti, biz onu nasıl anladık veya nasıl anlayamadık sorularına cevap bulmaya çalışılmıştır. Adına bilim tarihi dediğimizi kavramın veya disiplinin tarih ve bilim kavramlarının toplamından daha fazla bir anlama geldiğini, nesnel akademik kaygılarla var olmaktan çok geçmiş üzerinden bir gelecek inşası olduğunu hem Sezgin'in tespitlerinde hem de Fazlıoğlu'nun derinlikli tefekküründe özellikle vurgulanmıştır. Söz konusu vurgular bilimler tarihi alanında çalışmanın ne anlama geldiğini de sorgulamamıza, sorgularken de anlamamıza vesile olması gerekir. Bugünün cari bilim paradigmasında bilim artık *belirli türden bir bilmenin* adı olduğu için,

bilimler tarihinde insanın bilme eyleminin tarihinden ziyade *belirli bilme türüne ait* çalışmalar ön plana çıkarılmaktadır. Belirli bilme türü, ulus ve tarih icadını, medeniler ile barbarlar arasında bir ayırımın temeli haline dönüşmesi bilimlerin tarihinin nesnel akademik bir alanın dışında politik ve ideolojik saiklerle yönlendirilen ve sonuçları önceden belirlenen bir projeye dönüşmektedir. Bu perspektiften bakıldığında karşımızda bilinmesi gereken, keşfedilmesi gereken bir tarih değil, varsayımları, motivasyonları ve yöntemi aleyhimize işleyen bir süreç çıkmaktadır. Böylesi bir süreçte bilimlerin tarihinde bizim ne yaptığımızı keşfetmenin önünde akademik titizliğin ve yetkinliğin ötesinde birçok sorun çıkmaktadır. Sezgin, bir bakıma tek başına bu sorunlarla uğraşmaya çalışmış ve kendi konumunu insanın bilme eyleminin tarihi içinde Müslümanların bilimlerin tarihi alanında ne yaptıklarını keşfetmeye çalışmıştır. Bunun içindir ki temelde oryantalist tezlerle sıkı bir mücadele içinde olsa da onların hakkaniyetli yaklaşımlarını da göz ardı etmemiş, bu vadiye değerli çalışmalar yapmış insanların çalışmalarına dayanmaktan kaçınmamıştır. Bununla birlikte Sezgin'in bilimlerin tarihi alanında ortaya koyduğu kapsamı geniş, hacmi büyük, perspektifi derin çalışmalarının üzerine gerçekleştirilecek tefekkürle tamamlanması gerekmektedir. Söz konusu tefekkür olmadan ortaya koyduğu geniş külliyyatın yeterince anlaşılacağı kanaatindeyiz. Bu tefekkürü sağlayabilecek vasatlardan birisi de İhsan Fazlıoğlu'nun bilimlerin tarihi alanındaki muhakkik ve mütefekkir ufkundan geçmektedir.

Kaynakça

- ANAY, H. (1998). "İslam Düşüncesi Alanında Türkiye'de Yapılan Tezler", *Divân: İlmî Araştırmalar*, Sayı: 4.
- BAŞKAN, M. (2016). "Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften", *DİA*, İstanbul 2016, Ek-1, ss. 641-642.
- CENGİZ, Y. (2019). "Dokuzuncu Yüzyıl Müslümanlarında (B)ilim Aşkı ve Zihin Felsefesi Açısından değerlendirilmesi", *Keşf-i Kadîmden Vaz'-ı Cedide İslam Bilim Tarihi ve Felsefesi*, Ed. İ. Özcoşar, A. Karakaş, M. Öztürk, S. Aslan, İstanbul: Divan Kitap, ss. 67-78.
- FAZLIOĞLU, İ. (2004). "Fuat Sezgin ile Bilim Tarihi Üzerine", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 2, Sayı 4, ss. 355-370.
- FAZLIOĞLU, İ. (2011). *Işk imiş her ne var Âlem'de İlim bir kil ü kâl imiş ancak Fuzzulî ne demek istedi?*, İstanbul: Klasik Yayınları.
- FAZLIOĞLU, İ. (2014). *Kayıp Halka İslam-Türk Felsefe-Bilim Tarihinin Anlam Küresi*, İstanbul: Papersense Yayınları.
- FAZLIOĞLU, İ. (2015a). *Derin Yapı İslam-Türk Felsefe-Bilim Tarihinin Kavramsal Çerçevesi*, İstanbul: Papersense Yayınları.

- FAZLIOĞLU, İ. (2015b). *Soruların Peşinde*, İstanbul: Papersense Yayınları.
- FAZLIOĞLU, İ. (2015c). *Sözün Eşiğinde*, İstanbul: Papersense Yayınları.
- FAZLIOĞLU, İ. (2016). *Nazari Ufuk İslam-Türk Felsefe-Bilim Tarihinin Zihin Penceresi*, İstanbul: Papersense Yayınları.
- KORKMAZ, T. (2009). *20. Yüzyıl İslam Bilim Tarihi Çalışmaları George Sarton ve Fuat Sezgin Örneği*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- MASS, P. Bordalejo, B. Witkam, J. J. (2014). *Stemmatik Tenkitli Metin Neşrinde Soy-Ağacı Yaklaşımı*, (Der- Çev. Mürtaza Bedir), İstanbul: Küre Yayınları.
- NALBANTOĞLU, H. Ü. (2009). "Üniversite A.Ş.'de Bir Homo Scademicus: Ersatz-yuppie Akademisyen", *Arayışlar: Bilim, Kültür, Üniversite*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- PETERS, E. F. (2004). *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, (Çev- Haz. Hakkı Hünler), İstanbul: Paradigma Yayınları.
- RAŞİD, R. (2006). *İslam Bilim Tarihi*, (Çev. H. Türker, C. İper), İstanbul: Litera Yayınları.
- SEZGİN, F. (2008). *İslam'da Bilim ve Teknik Cilt I*. (Çev. A. Aliy), İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.
- SEZGİN, F. (2004). "İslam Kültür Dünyasının İlimler Tarihindeki Yeri", *İslamiyet Dergisi*, Cilt.7, Sayı 2. Nisan-Haziran, ss. 413-422.
- SEZGİN, F. (2012). *İslam Bilimler Tarihi Üzerine Konferanslar*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- SEZGİN, F. (2014). *Frankfurt Üniversitesi Arap-İslam Bilimleri Tarihi Enstitüsü'nün 30. Kuruluş Yılı dönümü Özel Yayını 1984 Yılından 2011 Yılına Kadar Arap-İslam Bilimleri Tarihi Enstitüsü Yayınlarına Yazılan Avrupa Dillerindeki Önsözler*, M. Mercek, H. Yavuz, T. Akçay, T. Alemdar, M. Turan, H. Yücel, N. Kem, M. Ü. Tosun, C. Şenel, A. Topakkaya, İstanbul: Timaş Yayınları.
- SEZGİN, F. (2015). *Arap - İslâm Bilimleri Tarihi* (Almanca aslından tercüme), İstanbul: Prof. Dr. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Araştırma Vakfı Yayınları.
- TURAN, S. (2018). *Fuat Sezgin ile Bilim Tarihi Sohbetleri*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- WOOTTON, D. (2009). *Bilimin İcadı Bilim Devrimi'nin Yeni Bir Tarihi*, (Çev. Nurettin Elhüseyni), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- YILMAZ, F. (2009). *Rasyonalite İktisat Özelinde Bir Tartışma*, İstanbul: Paradigma Yayınları.